

під впливом світової фінансової кризи у кінці 2008 — на початку 2009 рр. Фінансовий ринок в Україні дуже повільно перетворюється на дієвий механізм мобілізації капіталів, необхідних для розвитку суспільного виробництва в розширених масштабах, фінансування процесу відтворення на якісно новій основі.

Література

1. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічної системи (проблеми методології): Монографія. — К.: КНЕУ, 2008.
2. Философский энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1983.
3. Даглас Н. Інституції, інституційна зміна, та функціонування економіки / Пер. с англ. У Дзюб. — К.: Основи, 2000.
4. Якубенко В. Д. Базисні інститути в трансформаційній економіці: Монографія. — К.: КНЕУ, 2004.
5. Історія економічних учень: Підручник / За ред. Л. Корнійчук, Н. Титаренко. — К.: КНЕУ, 1999.
6. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты. Манифест современной институциональной теории: Пер. с англ. — М.: Дело, 2003.
7. Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. — К.: КНЕУ, 2004.
8. Портной М. А. Экономические основы единства финансового рынка // США и Канада. — 2006. — № 6.
9. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження: Монографія. — Львів: Світ, 2001.
10. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження: Монографія. — Львів: Світ, 2001.
11. Философский энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1983.
12. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження: Монографія. — Львів: Світ, 2001.
13. Корнєєв В. В. Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках: Монографія. — К.: НДФІ, 2003.
14. Институциональная архитехтроника и динамика экономических преобразований. — Х.: Форт, 2008.
15. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. — М.: Ком. книга, 2005
16. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу у ХХ столітті: Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. — Львів: Каменяр, 2000.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2009 р.

УДК 658.1:005.21

О. Г. Малярчук, аспірантка,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРУ ТА ПАРАМЕТРІВ АДАПТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛЕЖНО ВІД ЗОВНІШНІХ УМОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Проаналізовано підходи до визначень сутності поняття адаптації підприємства та її способів. Здійснено спробу визначити характер та параметри адаптаційних здатностей підприємства залежно від змін зовнішнього середовища та обґрунтувати важливість їх дослідження в сучасних динамічних умовах господарювання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: адаптація підприємства, зміни зовнішнього середовища, характер адаптаційних здатностей, якісні та кількісні параметри.

Успішне функціонування та розвиток сучасних підприємств значною мірою визначається їх здатностями до ціленаправленої адаптації у відповідності до змін зовнішнього середовища. Розглядаючи підприємство як складну відкриту систему, яка має динамічний характер і взаємодіє із зовнішнім середовищем, суб'єкти якого

мають свої власні цілі господарювання, акцентується увага на складному механізмі досягнення власних цілей через узгодження чи невілювання цілей інших. Однак ефективність формування та реалізації стратегії на практиці, під якою ми розуміємо кращу, ніж у конкурентів адаптацію, та швидшими темпами, досягається завдяки адаптаційним здатностям, які базуються на гнучкості та мобільності.

Дослідженням питання адаптації підприємства та адаптаційних властивостей складних економічних систем займалися зарубіжні та вітчизняні вчені: Р. Акофф, К. А. Багріновській, П. Друкер, Д. П. Деревіцький, П. А. Івашенко, Г. Б. Клейнер, Ю. П. Лукашин, А. В. Медведєв, М. Портер, Р. Рузавін, З. И. Румянцева, В. Н. Самочкін, Д. С. Синк, В. Г. Сраговіч, Ф. Емерлі, С. А. Кравченко, А. В. Овечко та ін. З нашої точки зору, частина досліджень присвячена практичним питанням пристосування підприємств до умов перехідної економіки, до темпів науково-технічного прогресу, інша — розглядає ефективність адаптації через наявність у підприємства певних динамічних властивостей, що знаходить відображення на практиці в упровадженні на підприємствах управління знаннями. На нашу думку, невирішеними залишаються питання дослідження характеру необхідних адаптаційних здатностей підприємства, визначення параметрів, які їх відображають, та обґрунтування застосування певного способу адаптації в залежності від умов зовнішнього середовища та цілей підприємства. Це окреслює сферу дослідження, часткові результати якої представлені в цій статті.

Мета статті — визначення залежності між характером адаптаційних здатностей підприємств та змінами зовнішнього середовища.

Для досягнення мети дослідження були поставлені і вирішені наступні завдання:

— узагальнити підходи щодо визначення «адаптації підприємства», основних ознак та пов'язаних понять адаптивності, адаптованості та адаптаційних здатностей підприємства;

— визначити характер адаптаційних здатностей підприємства та параметрів, що їх відображають;

— дослідити взаємозв'язок характеру та параметрів адаптаційних здатностей залежно від змін зовнішнього середовища;

— обґрунтувати застосування способу адаптації залежно від умов зовнішнього середовища та цілей підприємства.

Основна частина. У широкому розумінні адаптація підприємства — це пристосування підприємства до змін зовнішнього середовища. В економічній енциклопедії [3, с. 24] під адаптацією (англ. adaptation, від латин. adapto — пристосовую) розуміють пристосування економічної системи та окремих її суб'єктів до умов зовнішнього середовища, що змінюється; виробництва, праці, обміну, життєвих потреб населення.

Адаптація в кібернетичі [1] визначається як «процес накопичення і використання інформації для досягнення оптимального в деякому розумінні стану або динаміки (поведінки) системи при початковій невизначеності в зовнішніх умовах, що змінюються». Адаптивна система визначається як «система, яка може пристосовуватися до змін внутрішніх і зовнішніх умов. Якщо дії зовнішнього середовища змінюються непередбаченим чином, то зміни характеристик керованого об'єкта також відбувається непередбаченим шляхом» [6]. Поняття адаптації в теорії управління в переважній більшості співпадає з поняттям біології. З точки зору біології, адаптація — це пристосування в процесі еволюції будови, функцій, поведінки організмів до певних умов існування (нових або тих, які змінилися).

Значення терміну «адаптація» підприємства дещо не визначено, оскільки його використовують як для визначення процесу, так як і для результату. Проте існує поняття «адаптованість», яке відображає результат процесу. С. А. Кравченко [5] визначає адаптованість як зміну поведінки підприємства в умовах ринку без зміни організації внутрішнього середовища, водночас науковці А. В. Овечко, В. Л. Петренко і В. Н. Тимохін, погляди яких висвітлені у роботі [7, с. 126], вважають, що

здатність системи зберігати в процесі розвитку суттєві параметри незмінними, в певних межах їх варіації, не зважаючи на різноманітність впливу зовнішнього середовища, визначається як адаптація підприємства. Під поняттям адаптивності С. А. Кравченко вважає структурно-функціональні зміни в організації підприємства. В. О. Аніщенко уточнює [2, с. 114], що система вважається адаптивною тоді, коли «при змінах будь-яких чинників чи умов у їх оточенні або внутрішньому стані, які знижують ефективність виконання системних функцій, вони змінюють свій власний стан або стан навколишнього середовища так, щоб ефективність їх діяльності збільшилася». Тобто, на відміну від попередніх визначень вказується, що при адаптації підприємство може змінювати і зовнішнє середовище господарювання.

У науковій літературі розрізняють такі види адаптації, як пасивна та активна. Активна адаптація «представляє механізм адаптивного управління економічною системою і організацію його ефективного здійснення», пасивна виступає «внутрішньо властивою характеристикою економічної системи, яка має в своєму розпорядженні певні можливості саморегулювання (ефект антисипації)» [6]. Ми виділяємо активну, пасивну та проактивну адаптацію. Під активною адаптацією розуміємо пристосування підприємства до зовнішніх умов господарювання, яке передбачає зміну внутрішньої організації підприємства. На відміну від активної адаптації, пасивна адаптація полягає в нейтралізації збитків від непередбачених ринкових змін, пристосуванні до зовнішнього середовища шляхом модифікації своєї поведінки (реакція на поточні події). Проактивна адаптація підприємства розуміється як процес передбачення та прогнозування змін, коригування та «виправлення» змін, тобто система є адаптивною, коли вона здатна не лише пристосуватися до умов зовнішнього середовища, а й змінити стан зовнішнього середовища для досягнення стратегічних цілей діяльності і підвищення ефективності своєї діяльності. Проте, потрібно зазначити, що не всі підприємства на ринку повинні проактивно адаптуватися до зовнішнього середовища. Фірми можуть застосовувати інші способи адаптації, залежно від масштабу, структури та цілей підприємства, при цьому ефективно функціонувати.

Сучасне середовище господарювання на четвертому етапі (табл. 1) характеризується такими рисами, як невизначеністю — слабо прогнозовані зміни зовнішнього середовища, лавиноподібний характер ризиків і виникнення кризових явищ; складністю — значна кількість факторів впливу на діяльність підприємства; високою динамічністю та нестабільністю; інформаційною асиметрією, часто недостатністю та недостовірністю інформації. Саме в таких умовах підприємство повинне володіти проактивними адаптаційними здатностями, «грати на випередження», не лише адекватно реагувати на зміни зовнішнього середовища, а намагатися змінювати стан зовнішнього середовища відповідно до своїх стратегічних цілей. Проте це не означає, що підприємства не можуть застосовувати як пасивну, так і активну способи адаптації, оскільки вибір їх застосування залежить від багатьох факторів, таких як розмір та структура підприємства, його цілі, галузь функціонування та ін.

У межах нашої статті розглядатимемо адаптаційні здатності підприємства як здатності підприємства реагувати на зміни зовнішніх характеристик для забезпечення виживання та розвитку підприємства як цілісної системи. На думку Р. А. Фатхудинова «завдання менеджера полягає в прогнозуванні ситуацій і застосуванні заходів по адаптації параметрів системи до чинників зовнішнього середовища» [9, с. 16]. Тобто, підприємство як система повинна володіти адаптаційними здатностями. Ще Ч. Дарвін, вважав, що у в умовах, що раптово змінилися, виживають не найсильніші, чи найрозумніші, а виживають ті, хто зможе швидше за всіх пристосуватися до нових умов. Тобто, якщо розглядати підприємство як біологічну систему і з позиції еволюційної теорії фірми, то підприємство, що володіє адаптаційними здатностями зможе як мінімум «вижити», а максимум — стати лідером. Тобто, ефективність адаптації визначається швидкістю, з якою фірма може адаптуватися до змін, та здатністю спрогнозувати майбутні зовнішні тенденції й відповід-

но визначити необхідні зміни, які повинні бути впроваджені. Такий підхід відповідає умовам «економіки знань», коли важливою умовою забезпечення стійкої конкурентної переваги виступають не лише наявність ресурсів, компетенцій, а здатність швидко та постійно комбінувати та оновлювати їх у відповідності з потребами та вимогами ринку.

В економічній літературі виділяють наступні адаптаційні властивості системи [7, с. 25]: відкритість її підсистем, завдяки чому вони обмінюються з оточенням будь-якими речовинами, енергією та інформацією; складність, яка полягає у неможливості виводу властивостей її з властивостей підсистемних рівнів; самоподібність (фрактальна будова); здатність до адаптивної активності, внаслідок якої збільшуються корисні властивості та зменшуються зайві; підтримання стаціонарного стану стабільності виробництва з нарощенням його впорядкованості. Тобто, важливим при адаптації підприємства виступає напрям змін, який відображає гнучкість, тобто якісний характер адаптаційних здатностей. Можна постійно, безперервно впроваджувати зміни на підприємстві, проте це не завжди забезпечить якість процесу адаптації. Підприємство, яке володіє адаптаційними здатностями, повинне якісно аналізувати зміни та сигнали зовнішнього середовища, ті, які важливі для підприємства та суттєво впливають на його діяльність. Цей процес повинен мати не епізодичний характер, тобто коли виникають проблеми на підприємстві, а відбуватися систематично.

Для підтвердження припущення щодо характеру формування адаптаційних здатностей підприємств нами проведено дослідження змін характеру зовнішнього середовища і адаптаційних процесів на підприємстві у часі, починаючи з 1950-х рр., оскільки до цього періоду підприємства адаптувалися до змін зовнішнього середовища, проте цей процес був повільним, досить незначним у зв'язку з прогнозованим і відносно стабільним характером зовнішнього середовища. Саме в 1950–1960-х рр., повоєнний період, починається бурхливий розвиток економіки, що відображався в зміні маркетингових парадигм функціонування підприємств, а необхідність цілеспрямованої адаптації підприємств до зовнішніх умов в цей період виражається у самостійний напрямок менеджменту — «стратегічний менеджмент».

На основі проведеного аналізу, можна стверджувати, що, адаптуючись, підприємства застосовували як активну адаптацію на першому і третьому етапі, так і пасивну адаптацію на четвертому етапі. Тобто зміщувався акцент із зміни пріоритетів адаптації із «внутрішньої складової» до «зовнішньої». На першому етапі підприємства намагалися адаптуватися шляхом пристосування до змін зовнішнього середовища зміною внутрішньої організації підприємства, намагаючись диверсифікувати свою діяльність. На третьому етапі підприємства також застосовували активний спосіб адаптації, проте на відміну від першого етапу значно розширилися інструменти та методи адаптації, що свідчить про зміну якісного виміру адаптаційних здатностей, тобто підвищення якості адаптації. У даний період актуальними стали не лише диверсифікація діяльності підприємств, а також процеси, реструктуризації корпорацій, реінвестування, організаційні та кадрові перебудови на підприємстві. Саме на третьому етапі виникла ресурсна концепція стратегічного управління, яка вирішувала проблеми адаптації підприємства, формування адаптаційних здатностей підприємства шляхом формування та розвитку унікальних ресурсів підприємства та організаційних здатностей. На другому етапі підприємства застосовували переважно пасивну адаптацію, тобто модифікували свою поведінку відповідно до характеру зовнішнього середовища, без зміни внутрішніх характеристик своєї діяльності. Підприємства намагалися нейтралізувати вплив 5 конкурентних сил галузі за концепцією М. Портера.

Необхідно відмітити також, що із кожним наступним етапом зміни відбувалися все швидше у зв'язку із збільшення рухливості та непрогнозованості зовнішнього середовища (табл. 1), а також із прискоренням виникнення та впровадження інновацій, особливо за останні 100 років (рис. 1). Із збільшення швидкості (як зменшен-

ня терміну виникнення, так і впровадження інновацій), підвищилася і якість впровадження інновацій, тобто адаптаційні здатності підприємства перейшли на якісно новий рівень, якщо розглядати адаптацію як пристосування підприємства до темпів науково — технічного прогресу. З економічної точки зору, зросла і ефективність впровадження інновацій, тобто економічність. Таким чином, ми виділяємо ще одну вимогу до ефективної адаптації підприємств — економічність, оскільки мобільне впровадження якісних змін повинно здійснюватись відповідно до умов ефективно-сті — досягнення цілі найменшими зусиллями.

Таблиця 1

**ВЗАЄМОВ'ЯЗОК ХАРАКТЕРУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
ТА АДАПТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ [4; 8; 10]**

Роки	Характер зовнішнього середовища	Пріоритет адаптаційних процесів на підприємстві
Перший етап (1950–1960-і рр.)	Післявоєнний період характеризується неоднорідністю, багатофакторністю, інтенсифікація НТП і масштабна інтернаціоналізація бізнесу	Активна адаптація підприємства шляхом злиття компаній, диверсифікації діяльності підприємства та корпоративного контролю
Другий етап (1970–1980-і рр.)	Нафтова криза 1973 р. — стагнація, інфляція, більш вимогливими стали споживачі продукції, підвищення конкуренції унаслідок проникнення японських компаній на ринки США та Європи	Пасивна адаптація підприємства шляхом ринкового позиціонування, фокусування, посилення конкурентної позиції компанії; нейтралізації впливу конкурентних сил на ринку
Третій етап (кінець 1980-х — початок 1990-х рр.)	Посилення міжнародної конкуренції на товарних ринках та в багатьох галузях, безперервне оновлення початок глобалізації економіки	Активна адаптація шляхом реструктуризації корпорації, реінвестування, організаційні та кадрові перебудови на підприємстві, зміна структури капіталу
Четвертий етап (90-і рр. XX ст. — початок XXI ст.)	Глобалізація економіки, інтернаціоналізація бізнесу, розпад СРСР і закінчення холодної війни, активне розвиток НТП	Застосування проактивної адаптації (можливе поєднання всіх трьох способів адаптації) шляхом створення спільних підприємств, впровадження результатів НТП, постійної реструктуризації підприємств

Складні умови функціонування підприємств відображаються в стратегічному управлінні у вигляді формування концепції турбулентності зовнішнього середовища, крім того формулюється закон прискорення темпів суспільного розвитку — усі процеси, які протікають у суспільстві і приводять до кінцевого результату, мають тенденцію для прискорення. Як результат — скорочення життєвого циклу продуктів і зростання темпів функціонування підприємств.

Рис. 1. Прискорення виникнення та впровадження інновацій у часі [1]

Такі умови функціонування підприємств обумовили розвиток в економічній літературі таких концепцій стратегічного управління — динамічних здатностей, сітьовій концепції та ін. Тобто дані концепції вирішують питання адаптації, проте досягають це різними способами: в межах концепції динамічних здатностей підприємство адаптується шляхом постійного оновлення, комбінації та реконфігурації ключових компетенцій підприємства, сітьова концепція — шляхом вступу до стратегічних партнерств, альянсів. Підприємства можуть застосовувати і різні комбінації способів адаптації з метою пристосування до умов сучасного середовища, наприклад, щоб функціонувати — пасивна адаптація і, можливо, активна, ефективно функціонувати — активна адаптація; стійкий розвиток — проактивна адаптація. Однак незалежно від способу адаптації охарактеризувати ефективність її проведення, на нашу думку, можливо через такі три показники: швидкість змін, якість змін, економічність змін.

Висновки. Узагальнюючи результати, наведені в статті, можна констатувати, що існують кілька підходів до визначення адаптації підприємства як пристосування його до умов перехідної економіки, до темпів науково-технічного прогресу, а також як для визначення як процесу, так і результату. На основі аналізу можемо стверджувати, що потрібно розмежовувати поняття адаптації підприємства, адаптивності, адаптованості та адаптаційних здатностей підприємства. Доцільно виділити наступні способи адаптації: пасивна, активна і проактивна адаптація. Відповідно із змінами характеру зовнішнього середовища у часі — збільшенням рухливості та непрогнозованості, зміни відбувалися все швидше, підвищилася якість адаптації та зросла ефективність впровадження інновацій, тобто економічність. Тобто ефективність адаптації підприємства, незалежно від способу адаптації, визначається наступними параметрами: швидкістю змін, якістю змін та економічністю. Відповіддю на гіпердинамічне сучасне середовище є потреба комбінації зазначених способів адаптації і застосування тих концепцій стратегічного управління, що відповідають адаптаційним установкам чи стратегії адаптації підприємства в конкретних умовах.

Подальші дослідження полягають у визначенні параметрів внутрішнього середовища підприємства, які формують здатності підприємства швидко та економічно впроваджувати якісні зміни.

Література

1. Адаптація/Вікіпедія. Цитовано: інтернет-ресурс. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Аніщенко В. О. Адаптивне управління розвитком регіональних соціо-еколого-економічних систем // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 7(73). — С. 112—118.
3. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 1 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000 — 864 с.
4. Катькало В. С. Эволюция теории стратегического управления: 2-е изд. — СПб.: Высшая школа менеджмента; СПбГУ, 2008. — 548 с.
5. Кравченко, Світлана Анатоліївна. Адаптація економічного механізму ... автореферат дис. ...д-ра екон. наук : 08.00.04 / Київський торгово-економічний ун-т. — К., 2007.
6. Лысенко Ю. Г., Егоров П. В., Овечко Г. С., Тимохин В. Н. Экономическая кибернетика: Учебное пособие; изд. 2-е/ Под. ред. д-ра екон. наук, проф. Ю.Г.Лысенко, Донецкий национальный университет. — Донецк: ООО «Юго — Восток, Лтд», 2003. — 516 с.
7. Микитенко В. В., Грищенко І. С. Адаптивна система управління інноваційними процесами на підприємствах // Проблеми науки. — 2008. — № 4.
8. Наливайко А. П. Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку: Монографія. — К.: КНЕУ, 2001. — 227 с.
9. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент: Учебн. — М.: ЗАО «Бизнес-школа» Интел.-синтез», 1999.
10. Шериньова З. Є. Стратегічне управління: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. КНЕУ, 2004. — 699 с.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2009 р.